

1. Prof. dr. W. Balke (1933-2021)

Een erudiet Calvinkenner

*Willem Balke werd op 10 april 1933 in Baarn geboren. Na zijn studie theologie in Utrecht werd hij in 1958 hervormd predikant te Langerak. Vervolgens was hij predikant in Bodegraven (1962-1975), Den Ham (1975-1986), 's-Graveland (1986-1993) en Werkhoven, waar hij in 1998 met emeritaat ging. In 1973 promoveerde hij aan de Rijksuniversiteit Utrecht bij prof. dr. S. van der Linde op het proefschrift *Calvijn en de doperse radicalen*.¹ In 1991 werd hij benoemd als hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam en de Evangelisch Theologische Faculteit in Praag. Na zijn emeritaat was hij van 2001 tot 2003 bijzonder hoogleraar in de geschiedenis van de Reformatie aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Hij is op 21 januari 2021 in 's-Gravenhage overleden en daarna begraven in Lage Vuursche.*

Prof. dr. W. Balke

1. In 1977 verscheen van het proefschrift een herdruk, een zeldzaamheid bij een theologische dissertatie.

In de tijd dat ik voorzitter was van de Stichting Hulp Oost Europa (HOE) bezocht ik regelmatig landen achter het IJzeren Gordijn. Zo bezocht ik begin jaren negentig Tsjechoslowakije. Ik was er samen met mijn vrouw en op een zaterdagmiddag maakten we een tochtje met onze huurauto in de omgeving van Praag. In een klein dorpje zagen we bij de kerk aldaar een man boven in een boom kersen plukken. We kwamen met hem aan de praat. Het bleek de plaatselijke pastor te zijn. We werden uitgenodigd in de pastorie en ontmoetten daar zijn zoon, Martin Zlatohlavek. Hij was student theologie geweest aan de Karelsuniversiteit in Praag, maar vanwege het feit dat hij dissident was onder het communistische regime, mocht hij zijn studie niet voortzetten. Hij had echter samen met anderen een ondergronds studiegemeenschap. Daarvoor kwam van tijd tot tijd dr. K.A. Deurloo spreken. Deze was sinds 1973 hoogleraar Oude Testament aan de Universiteit van Amsterdam en behoorde theologisch tot de Amsterdamse School. In die tijd kende ik Deurloo nog slechts als felle opponent tegen het Getuigenis (1971)², een protest tegen de maatschappijkritische theologie, opgesteld door de Amsterdamse dogmaticus prof. dr. G.C. van Niftrik. Zelf was ik, samen met de hoogleraren G.P. van IJterzon en H. Jonker, dr. W. Aalders en mevrouw J.A. van Ruler-Hamelink, medeopsteller.

Het leek mij goed de Tsjechische dissident als tegenwicht tegen Deurloo ook op een theoloog te attenderen die bij uitstek een Calvijndeskundige mocht heten. Zo werd dr. W. (Wim) Balke uitgenodigd om ook te komen refereren voor het Praagse studiegemeenschap, in 'onofficiële geheime avondseminars' aan de Comenius Evangelisch Theologische Faculteit, over de Reformatie van Calvijn, naast Deurloo over het Oude Testament.

2. Samen met drs. K. Bouhuijs, studentenpredikant in Leiden, schreef hij een boekje, *In de ark, in de kerk zei de dominee. Wat ze een getuigenis noemen*, uitgave Oecumene, Baarn 1972.

Zo kwamen Balke en Deurloo ook met elkaar in contact. In 1991 werd Balke benoemd als hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam en aan de Karelsuniversiteit in Praag. Martin Zlatohlavek zette zijn studie in Nederland voort en promoveerde uiteindelijk bij Balke aan de UvA.³ In een brief aan mij, waarin Zlatohlavek deze geschiedenis nog eens de revue liet passeren, liet hij weten dat voor een ‘internationaal historisch instituut aan de Evangelisch Theologische Faculteit’, waarin docent Balke ‘zeer geïnteresseerd’ was, de tijd niet rijp was. Die faculteit was na 1990 geannexeerd door de Karelsuniversiteit.

Toen Balke later afscheid nam van de VU, waar hij in zijn emeritaat van 2001 tot 2003 hoogleraar was geweest op de bijzondere leerstoel geschiedenis der Reformatie, was Zlatohlavek, inmiddels hoogleraar aan de Karelsuniversiteit, een van de sprekers. Hij zette uiteen hoe in de Boheemse traditie, ook in de beeldende kunst, werd gedacht over het jongste gericht.

Uit een verslag in *Protestants Nederland*⁴:

Prof. Balke is ook een tijdlang hoogleraar kerkgeschiedenis aan de evangelisch-theologische faculteit in Praag geweest. Eén van zijn leerlingen daar is de kerk- én kunsthistoricus dr. Martin Zlatohlavek aan de Karels-Universiteit. Hij zette eerst uiteen hoe Balke, nog tijdens het communistisch bewind, in Praag veel betekende voor dissidenten, die niet aan de hogescholen en faculteiten mochten studeren. Er ontstonden ‘huis-studiekringen’ en ‘avond-universiteiten’ en gastdocenten uit diverse landen, onder wie Balke, gaven zo colleges, terwijl de geheime dienst de studenten in de gaten hield. Balke bracht ons, aldus de Tsjech, en het laatste oordeel in de Boheemse traditie, vooral kunsthistorisch

3. Het thema was ‘De interpretatie van het Oudtestamentische boek Hooglied in de Schone Kunsten van de Middeleeuwen en de vroegmoderne tijd’.

4. H.H.J. van As, ‘Door genade alleen: als bron der Reformatie en uitdaging voor nu. Veelkleurig symposium rond afscheid prof. W. Balke’, in *Protestants Nederland*, 1 december 2003.

gezien. Het thema van het Jongste Gericht boeide de Praagse theoloog al onder het oude bewind, maar na de *Wende* van 1989 zette hij die studie in nauw contact met Holland voort. (...)

De eigen wijs

Nee, niet eigenwijs, maar *De eigen wijs*.⁵ Het was de titel van een geschrift waaraan de naam van Balke was verbonden. Ze werden ongeveer tegelijk predikant in gemeenten niet ver van elkaar: W. Balke in Langerak, M.J.G. van der Velden in het naburige Nieuwpoort, beide dorpen gelegen aan de Lek, en S. Meijers in Hoogblokland midden in de Alblasserwaard/Vijfheerenlanden. Toen Balke en Van der Velden in hun tweede gemeente stonden, Balke in Bodegraven, Van der Velden in Renkum en Meijers in zijn derde gemeente, Ermelo, gaven ze zich gedrieën rekenschap van hun visie op ‘afkomst en toekomst der gereformeerd-hervormden’. Wat de afkomst betreft: het is voor hen een voorrecht uit de gereformeerde traditie te mogen stammen. Maar in de toekomst moet slechts worden behouden wat die traditie dient. De schrijvers hechten aan de benaming ‘gereformeerd-hervormden’. ‘De gereformeerde traditie is mede de hervormde. Dat dit “gereformeerd” erbij gezegd moet worden, is slechts omdat de Hervormde Kerk haar gereformeerde afkomst in de praktijk veelszins ontrouw is.’ Met hun geschrift, waaraan ze samen ‘als één man’ en ‘met vreugde’ hebben gewerkt, bedoelen ze een gesprek mét de Gereformeerde Bond en een gesprek binnen de Gereformeerde Bond:

5. W. Balke, S. Meijers en M.J.G. van der Velden, *De eigen wijs. Afkomst en toekomst der gereformeerd-hervormden*, uitgave H. Veenman & zonen, Wageningen, 2e druk 1967 z.j.

Wat het eerste betreft: het komt maar moeizaam op gang. Wij hopen duidelijk te maken dat hier schuld ligt bij ons als kerk en bij ons als gereformeerd-hervormden. Wat het tweede betreft: dit punt is voor ons momenteel zeer belangrijk. Wij hebben, en niet op losse gronden, de indruk dat het beleid van het hoofdbestuur van de Gereformeerde Bond insluit dat zich dit gesprek binnen de Bond slechts mag voltrekken binnen bepaalde grenzen. Met name: niet al te publiekelijk; en: zó, dat de officiële leiding het laatste woord heeft; en: mits het de eenheid naar buiten niet schaadt. Deze houding te doorbreken is mede het doel van deze uitgave.

Na hoofdstukken over het belijden van de kerk volgen twee hoofdstukken over de Gereformeerde Bond en ‘haar zicht op de kerk’ en haar ‘taak en toekomst’. De grondtoon is dat de Gereformeerde Bond haar ‘isolementslijn’ moet doorbreken. Ze sluiten daarbij ook aan bij een eerdere ‘Open Brief’ van 35 hervormd-gereformeerde predikanten, onder wie twee hoogleraren (S. van der Linde en H. Jonker), waarin ruimte werd gevraagd vóór de gereformeerde prediking en niet ‘binnen de gereformeerde prediking’.⁶ De Gereformeerde Bond mag zich niet ontwikkelen als ‘een kerkje in de kerk’ waarbij het bestuur optreedt als ‘een schaduwynode’. Men wil geen *modus vivendi*.

Intussen hekelte men ook het beleid van de kerk. Bijvoorbeeld ten aanzien van ‘de vrouw in het ambt’:

6. De brief was opgesteld door dr. S. Gerssen. Ook Balke behoorde tot de ondertekenaars. Zij reageerden met de brief op artikelen die ds. G. Boer had geschreven over uitlatingen van dr. C. Graafland, waarin deze ook om meer ruimte had gevraagd binnen de Gereformeerde Bond. Graafland schreef *Verschuivingen in de Gereformeerde Bondsprekiking*, uitgave drukkerij Zuijderdijn, Woerden 1965.

Indien er één voorbeeld is van overhaaste besluitvorming in de kerk, is het wel het besluit tot toelating van de vrouw tot de ambten. Ook hier heeft een betrekkelijk geringe meerderheid in de kerk⁷ het aangedurfd een traditie van 19 eeuwen te doorbreken. Terwijl in een groot deel van de kerk bezwaren waren, heeft de meerderheid de solidariteit met de gehele kerk niet op kunnen brengen door [haar] eigen mening te offeren terwille van het geheel. Het argument, dat de tegenstanders niet overtuigend hebben kunnen aantonen dat hun bezwaren terecht waren, heeft geen grond. De bewijslast ligt op hen die de traditie verbreken. Bovendien werd dit besluit genomen in een grote onzekerheid ten aanzien van het ambt. In deze onzekerheid had de ambtsbeschouwing van de belijdenis der kerk de doorslag moeten geven, tenzij een nieuwe visie was gedocumenteerd en door de kerk aanvaard.

‘Wij zullen met onze belijdenis niet alleen midden in de kerk moeten gaan staan, maar evenzeer midden in de oecumene’, zo besloten de drie hun geschrift op eigen wijs.

Ds. G. Boer, toen voorzitter van de Gereformeerde Bond, tegen wiens beleid hun kritiek vooral ook was gericht, kreeg in dagblad *Trouw* de gelegenheid het geschrift in een lange beschouwing van commentaar te voorzien.⁸ Daarin zegt hij onder andere: ‘De nood van de Hervormde Kerk, zowel binnen als buiten de bond, als die van de prediking, wordt niet fundamenteel ontleed tot in de diepten van de schuld voor God.’ Ze hebben zich ook ‘de weg versperd om het rechte zicht op de Reformatie en de Nader Reformatie te krijgen en te houden’. Boer wil verder allereerst gereformeerd zijn. De naam hervormd is pas van na 1816.

7. Met 26 tegen 24 stemmen werd het besluit genomen om de vrouw tot het ambt van ouderling en diaken toe te laten, terwijl geen overeenstemming was verkregen over een ambtsrapport van prof. dr. A.A. van Ruler en dr. T. Dokter.

8. Ds. G. Boer, ‘Derde generatie hervormd-gereformeerden: Grensrechters op eigen wijs’, in *Trouw*, 21 januari 1967.

Terugblik

Wanneer ik deze geschiedenis weer eens teruglees, besef ik eens te meer hoe tijdgebonden deze is geweest. Ik was in 1966 toegetreten tot het hoofdbestuur van de Gereformeerde Bond, het jaar waarin ds. G. Boer voorzitter werd. Het was een tijd van grote onrust binnen de Hervormde Kerk (en daarbuiten) vanwege de maatschappijkritische theologie die zich breed maakte. Daartegen werd bijvoorbeeld een fel protest geuit in een Open Brief van dr. W. Aalders en anderen, onder wie ds. G. Boer en ds. L. Kievit, die ook lid was van het hoofdbestuur. Bij Boer leefde de zorg dat de hervormd-gereformeerde beweging ook beïnvloed zou raken door die ontwikkelingen als deze meer ‘midden in de kerk’ zou komen te staan.

Later is nogal eens gebleken hoe diepgaarakt Balke is geweest door de reactie van Boer. Nog in 2005 kwam hij erop terug in een interview in *Wapenveld*⁹. Ik citeer het hier, omdat naar mijn mening Balke terecht pijnlijk getroffen is geweest door een vertekening van wat hij beoogde:

Wij hadden in het begin van de jaren zestig een kleine kring van predikanten die zich zorgen maakten over de ontwikkelingen in de Hervormde Kerk en met name in de eigen kring, de opkomende verrechtsing. *De Waarheidsvriend* speelde daar van meet af aan niet goed op in. Ze waren vuurbang voor links, Barth en Miskotte waren gevaarlijk, terwijl naar rechts alles werd gezegd. Er kwam een steeds grotere influx in de Hervormde Kerk vanuit de afgescheiden kerken. In die kring behandelden we thematisch een aantal dingen. Toen kwam Graafland, deelnemer aan onze kring, met het boekje *Verschuivingen in de*

9. Bart Wallet en Herman Oevermans, ‘Het pastoraat moet vanuit de studeerkamer gedragen worden. Prof. dr. W. Balke over de PKN, historisch besef en de kracht van het Evangelie’, in *Wapenveld*, 1 februari 2005.

gereformeerdebondsprediking, dat een enorme pennenstrijd opleverde. Hij werd als een verrader van de waarheid gelabeld in *De Waarheidsvriend*.

Op een avond belde dr. Sam Gerssen (overleden 1989) mij op, een van onze beste theologen, en zei: 'Daar moeten wij wat aan doen.' Hij stelde voor een 'Open Brief' te schrijven. Dat heeft hij uitstekend gedaan. Het ging niet om ruimte binnen de gereformeerde prediking, een afglijden van het gereformeerde spoor, maar om ruimte vóór de gereformeerde prediking in het midden van de hele kerk. Vierendertig predikanten hebben er hun handtekening ondergezet, ook Jonker en Van der Linde. Je wist natuurlijk dat je handtekening beroepen zou kosten, maar ik zou me niet happy gevoeld hebben als ik nee gezegd had. Ds. Gijs Boer, die in die tijd voorzitter van de bond was en *De Waarheidsvriend* in zijn hand had, heeft die brief een hele poos vastgehouden en pas een of twee weken na het overlijden van prof. Severijn in *De Waarheidsvriend* gezet. Toen kreeg je reacties als: 'Ja, zie je wel, nu durven ze ...'. Wat natuurlijk helemaal niet waar was en volstrekt niet onze bedoeling was.

Ik was in Zwitserland geweest en na mijn thuiskomst las ik al die stukken en dacht ik: Dit kan zo niet. Ik ga ook maar eens een boekje schrijven. Sijtse Meijers kwam langs en hij wilde dat ook en we hebben Rien van der Velden erbij gevraagd. Met z'n drieën hebben we het boekje *De Eigen Wijs* in één maand geschreven. In een mum van tijd had het een tweede druk. We pleitten nadrukkelijk voor meer openheid in hervormd-gereformeerde kring en waarschuwden tegen het groepsdenken. Het ontketende veel reacties in de pers. We kregen van Boer een artikel in *Trouw* over 'Grensrechters op eigen wijs', waarin we werden veroordeeld. Boer was als voorzitter van de bond niet in staat om goed leiding te geven. Hij was te impulsief, te angstig en hij volgde een te smal spoor. Terwijl hij de bond bijeen wilde houden, heeft hij dat juist niet bevorderd.

Calvijn

Het zou te eenzijdig zijn om Wim Balke slechts in deze bewogen periode van de hervormd-gereformeerde beweging te positioneren. Ik deed het om een stukje *petite histoire* uit een bewogen periode van de hervormd-gereformeerde geschiedenis te markeren. De tijd waarin de maatschappijkritische theologie voor een ‘theologie van verontrusting’ zorgde, is passé. Die verontrusting heeft zich soms helaas ook doorvertaald naar verwijdering tussen broeders van hetzelfde (geestelijke) huis.

Niet onweersproken mag blijven dat Balke zich de weg zou hebben versperd om ‘het rechte zicht op de Reformatie’ te houden (G. Boer). In 1973 promoveerde Balke op het proefschrift *Calvijn en de doperse radicalen*.¹⁰ Daarmee kreeg hij bekendheid, ook internationaal, als kenner van de Reformatie. Dat hem lange tijd geen hoogleraarschap werd gegund, heeft hem verdrotten.¹¹ Toen hij was overleden, schreef hoogleraar W.H.Th. Moehn een in memoriam over hem.¹² Moehn had, toen hij nog student was, Balke geassisteerd bij de uitgave van 44 preken van Calvijn over Handelingen. Hij zegt: ‘De mooie bundel *Calvijn en de Bijbel* (2003)¹³ legt er getuigenis van af hoe aan zijn prediking een grondige exegese en verdieping in de kerkvaders en reformatoren ten grondslag heeft gelegen. Zijn hart lag bij de pendelbeweging tussen studeerkamer en kansel.’ Tijdens studiedagen met studenten en predikanten, zegt Moehn, deed hij eigenlijk niet meer dan ‘teksten van Luther en Calvijn langzaam en aandachtig lezen’.

10. W. Balke, *Calvijn en de doperse radicalen*, uitgave Ton Bolland, Amsterdam 1973.

11. Hem ontging een bijzondere hoogleraarspost in Groningen. Na zijn benoeming werd een hetze tegen hem gevoerd omdat hij een verdediger zou zijn van de apartheidspolitiek in Zuid-Afrika. Ook werd hij niet de opvolger van zijn promotor S. van der Linde in Utrecht. Diens leerstoel werd opgeheven.

12. W.H.Th. Moehn, ‘In memoriam prof. dr. Willem Balke’, in *de Waarheidsvriend*, 4 februari 2021.

13. Dit boek bevat 22 opstellen uit verschillende jaren over Calvijn als uitlegger van de Heilige Schrift.

Balke en Kievit

Wie Balke zegt, zegt Calvijn, maar zegt ook Kievit. Balke groeide op in Baarn, waar hij verkeerde onder de prediking van ds. I. Kievit (de ‘ouwe’) en bevriend raakte met diens zoon, later dominee L. Kievit (de ‘jonge’). Hij is wel ‘de huisbewaarder van de familie Kievit’ genoemd. Ik citeer hem uit genoemd interview in *Wapenveld*:

Het is volstrekt onjuist om, zoals in de reformatorische zuil gebeurt, ds. Kievit op een lijn te stellen met ds. Kersten. In zijn vooroorlogse geschriften heeft hij daartoe misschien aanleiding gegeven, maar wie hem persoonlijk gekend heeft, zegt: ‘Dat klopt niet.’ Kievit was volstrekt wars van de hele SGP-wereld. Hij heeft in Benschop zelfs een AR-Partij opgericht. Hij was een echte AR-man en dat betekende toen dat onmiddellijk de hele gemeente AR was. Hij moest niets van de SGP hebben en vooral niet van het preken doordeweeks. Voor het overgrote deel waren hervormd-gereformeerde predikanten voor de oorlog overigens AR. De afkeer van ds. Kievit van de SGP had als achtergrond zijn zorg dat door de politiek gemeenten en kerkenraden verscheurd zouden worden.

Kievit heeft in de loop der jaren een ontwikkeling doorgemaakt, mede onder invloed van zijn zoon Leen, die uiterst begaafd was. Toen die ging studeren, bracht hij studenten mee en zij stelden Kievit heel andere vragen. Hij was niet iemand die zei: ‘Ik heb het nu voor eens en altijd gezegd.’ Bijvoorbeeld het boekje *Tweeërlei kinderen des verbonds* was een polemisch geschrift dat nog niet echt af was. Hij meende dat zo te moeten zeggen in de situatie voor de oorlog. Maar daarna was hij er niet tevreden mee en zei hij: ‘Het moet eigenlijk over, het moet een vervolg hebben.’ (...) Het is jammer dat hij mede door de oorlogsjaren en zijn slechte gezondheid daaraan niet is toegekomen. Hij liet het toen in vol vertrouwen over aan zijn zoon, die later

inderdaad in enkele artikelen over de verkiezing deze uitwerking ook leverde.

Berkhof zei van Kievit jr.: ‘Hij is verreweg de intelligentste predikant die jullie hebben.’ Dat zegt natuurlijk wel wat. Zijn vader trainde hem samen met zijn vriend Piet Kuiper, de latere Amsterdamse hoogleraar, toen ze nog maar zestien jaar waren, in de *Kritik der reinen Vernunft* van Kant. Kievit vertelde mij met trots dat Leen nog scherper was in het opnemen van deze gedachten dan Piet Kuiper.¹⁴ Leen had heel andere gaven dan zijn vader, al waren zij volstrekt eensgeestes. Hij was taalkundig literair veel gevoeliger, had een bijzonder taalvermogen en was veel meer synthetisch dan zijn vader. (...)

Toen mijn grootvader hem (ds. Kievit) voor het eerst hoorde, zei hij tegen mijn vader: ‘Jongen, dat hoor je zo nooit meer.’ Maar je moet het *viva vox* gehoord hebben, als ik de preken lees dan herken ik ze nauwelijks. (...) Op de kansel was hij een haast kinderlijk bewogen mens. In de trant van: ‘Als het Evangelie zo rijk is, hoe kan het dan bestaan dat niet iedereen daar ja en amen op zegt’.

Toen ds. L. Kievit overleed, schreef Balke in de nacht erna een essay.¹⁵ Vervolgens zorgde hij voor de uitgave van het verzameld werk van ds. I. Kievit.¹⁶

Het was mijn verlangen, vanwege de jarenlange omgang met ds. L. Kievit, dat ook van hem een verzameld werk zou worden uitgegeven. Na een aanvankelijk moeizame correspondentie tussen Balke en mij – hij was gegeven de nauwe band met de familie Kievit naar mijn oordeel de eerst aangewezen – is die

14. Hoogleraar in de psychiatrie van 1961 tot 1985.

15. Opgenomen in *Heel het Woord en heel de kerk*, uitgave De Groot-Goudriaan, Kampen 1992.

16. W. Balke (red.), *Vreugde bij de Bron. Verzamelde geschriften van ds. I. Kievit*, uitgave De Banier, Apeldoorn 2014.

uitgave er gekomen.¹⁷ Daarin is een nieuwe bijdrage van Balke over ‘de unieke prediking’ van de beide predikanten Kievit opgenomen.

Overleden

Op de dag dat het concept van dit verzameld werk gereed was om in productie te gaan, overleed Balke aan de gevolgen van corona. In het *Reformatorsch Dagblad* gedacht dr. Bart Jan Spruyt hem als een ‘erudiet heer van stand’. ‘Willem Balke bleef altijd hervormd’ kopte het *Nederlands Dagblad*, al was hij om het zacht te zeggen *not amused* geweest over het opgaan in 2004 van de Nederlandse Hervormde Kerk in de Protestantse Kerk in Nederland. ‘Voor mij als dienaar van het Woord en als theoloog en kerkhistoricus tot grote zegen gebleken’, schreef dr. M.A. van den Berg over hem, zijn ‘leermeester’, in *Ecclesia*.

Boven de overlijdensadvertentie was Psalm 68 vers 10 (oud berijmd) afgedrukt: ‘Geloofd zij God met diepst ontzag ...’. ‘In de Here en Heiland ontslapen na een lang en rijk gezegend leven’, lieten de kinderen weten. Hij werd in het familiegraf in Lage Vuursche bij zijn vrouw te ruste gelegd, waarna een dienst van Woord en gebed werd gehouden in het kerkje aldaar, geleid door de pastor loci ds. G.H. Kruijmer. In de dienst werd hij als theoloog herdacht door prof. dr. A. van de Beek. ‘Roeping is niet iets dat je vooraf krijgt, maar als je in het ambt bevestigd bent’ was de zin die hem het meest van alles bijgebleven was van wat hij van Wim Balke had gehoord.

17. J. van der Graaf en H. Westerhout (red.), m.m.v. W. Balke en M. Verduin, *Op verhoogde toon. Verzameld werk van ds. L. Kievit*, uitgave De Banier, Apeldoorn 2021.